

Jelena Milinković

HERMENEUTIKA NEMOGUĆEG

(Dragan Bošković: *Tekstualno (ne)svesno*, Službeni glasnik, Beograd, 2008)

*Bejah zauzet čitanjem i pisanjem, kada grunu u moju sobu
veliki broj tih ljudi, naoružanih neznanjem tupim kao batina.*
Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*

*Ako bi Žak Derida bio potencijalno idealni čitalac Peščanika,
Mišel Fuko bi bio potencijalni idealni čitalac Grobnice za Borisa Davidoviča.*
Dragan Bošković, *Islednik, svedok, priča*

Tokom pola veka, koliko je u srpskoj književnosti prisutno delo Danila Kiša, napisano je i objavljeno preko 3500 bibliografskih odrednica u kojima kritičari, teoretičari i istoričari književnosti pokušavaju da iz različitih uglova protumače delo ovog autora. Više od četrdeset godina srpska nauka o književnosti osporava i brani, analizira i opisuje *Grobnicu za Borisa Davidoviča*, zbirku koja je izazvala verovatno najviše sporova, nesporazuma, zabuna i kontroverznih mišljenja i ocena u novijoj srpskoj književnosti. Književna kritika i nauka o književnosti na samo da analiziraju tekst ove knjige, već se, zbog njene prirode, bave i istraživanjem uzroka koji su doveli do nastanka zbirke, konteksta u okviru kojeg su ove priče pozicionirane, kao i dugoročnim uticajima i posledicama koju je Kišova zbirka pripovedaka izazvala. Baviti se delom Danila Kiša danas predstavlja koliko veliki izazov, toliko i istraživački rizik. Na ovom analitičkom putu istraživač može lako da zaluta na stranputice klišea kišologije, na polje već rečenog, podrazumevanog ili pak banalnog, ali takođe može da se nađe i na području istrošenih dilema kao što su: braniti ili osporavati, biti tužilac ili advokat, spaliti Kiša ili ne. S obzirom na svoju polisemičnost i višesmernost, proza Danila Kiša podložna je različitim pristupima koji se kreću na vertikali od osporavanja do idealizacije i na horizontali od čisto književnih, preko socioloških i ideoloških, pa sve do feminističkih i političkih proučavanja i čitanja. Prvu deceniju XXI veka obeležilo je naizgled sistematsko obnavljanje istraživanja koja se na različite načine koncentrišu oko *Grobnice za Borisa Davidoviča*. Tokom proteklih godina srpska kultura dobila je nekoliko knjiga koje na različite načine svoj predmet istraživanja nalaze u ovoj Kišovoj zbirci: od pamfletsko-skandalozne knjige Nebojše Vasovića *Lažni car Šćepan Kiš*, koja nas vraća na čuvenu polemiku Kiš-Jeremić, preko nedovoljno zapažene knjige mladog autora Vladimira Zorića *Kiš, legenda i priča*, pa do aktuelnih studija poput knjige Igora Perišića *Gola priča* i knjiga Dragana Boškovića *Islednik, svedok, priča* i *Tekstualno (ne)svesno*.

Studija *Tekstualno (ne)svesno* Dragana Boškovića prošle je godine objavljena u okviru edicije *Moderna tradicija* izdavačke kuće „Službeni glasnik“, koja formatom i koncepcijom podseća na odličnu, ali nažalost ugašenu biblioteku *Pojmovnik* istog osnivača i urednika Gojka Tešića. Dragan Bošković svojim dvema knjigama ispoljava jasnu istraživačku usmerenost ka delu Danila Kiša. Dok u prvoj knjizi Bošković, preko analize *Peščanika* i *Grobnice*

za *Borisa Davidoviča* opisuje i interpretira gotovo celokupno pripovedačko delo Kišovo, hermeneutički mu pristupajući iz perspektive istražnog postupka, koji je samo Kišovo delo ponudilo kao moguću *metaforu saznanja*, u *Tekstualnom (ne)svesnom* predmet proučavanja i analize je sužen na *Grobnicu za Borisa Davidoviča* i tu Bošković zauzima drugačiju polazišnu tačku, naime, preko intertekstualne analize pripovedaka pokušava da osvesti *ideološke prostore* i *nesvesni ambijent* ove zbirke. Bez obzira na suženi predmet proučavanja i na drugačije namere, *Tekstualno (ne)svesno* jeste svojevrsna dopuna i nastavak hermeneutičke avanture opisivanja Kišovog dela koju je autor započeo u knjizi *Islednik, svedok, priča*. Hibridno žanrovsko određenje *Grobnice za Borisa Davidoviča* kao romana, ritualni svet ovih pripovedaka, humanizam, simboličke priče i pedagogija izražena kroz semantiku poenti, samo su neke teme, analize i zaključci izvedeni u prvoj knjizi na koje se *Tekstualno (ne)svesno* oslanja i na koje upućuje. Obe Boškovićeve knjige opisuju jasan i celovit hermeneutički krug, s tim što je u potonjoj njegov centar sa postupka pomeren na intertekst. Počevši od definisanja pojma tekstualnog nesvesnog u uvodnom delu svoje studije, preko pojedinačnih detaljnih i pažljivih analiza i uočavanja intertekstualnih veza i tekstualne premeženosti pripovedaka, autor dolazi do zaključaka koji se tiču celokupne (po)etike i natkriljujuće ideologije Danila Kiša.

Svaki ozbiljan analitički, a pogotovo intertekstualni pristup *Grobnici za Borisa Davidoviča* podrazumeva pažljivu recepciju osporavane knjige iz vremena polemike, recepciju *ozloglašene* studije Dragana Jeremića *Narcis bez lica*. U obe svoje knjige Bošković se osvrće na ovu nedovoljno pažljivo i uglavnom sa predrasudama čitanu knjigu kao na studiju koja je sa ozbiljnih intertekstualnih pozicija tumačila Kišovu zbirku priča i, u skladu sa tim, kao jedan od sopstvenih zadataka definiše *dopisivanje* Jeremićeve knjige, ali sada, skoro tri decenije kasnije, sa drugačijom vrednosnom (pro)ocenom, uglom posmatranja i kritičarskom namerom. Bošković će nam u *Tekstualnom (ne)svesnom* ponuditi one detalje koji su pažljivom i prilježnom Jeremiću *nažalost ili na sreću* promakli. Ali za razliku od Jeremića, Bošković se neće zadržavati na površini uočenih uticaja već će opisivati *temeljne probleme Kišovog interteksta*, a obnovljeno istraživanje uticaja i izvora *Grobnice za Borisa Davidoviča* će dopuniti njen *poetički i intertekstualni DNK*.

Teorijske osnove svog istraživanja Dragan Bošković zasniva na prepoznatljivoj lektiri savremenih tumača (post)moderne književnosti, tj. na idejama Frederika Džejmsona i Linde Hačn, kao i na pretpostavkama, terminologiji i zaključcima antitetičke kritike Harolda Bluma. Pod tekstualnim nesvesnim Bošković podrazumeva: *transsubjektivnu i transtekstualnu transmisiju* tuđeg pročitanoog teksta u sopstveni nastajući pisani tekst, pri čemu se ovaj prenos kreće *od jedne jedine reči, pojma, do čitavog sižejnog pasaža, od skrivenog smisla i potisnute sintaksičke strukture do preuzete ideje, od doslovnih pozajmica do adaptacija*. Početna Boškovićeva pretpostavka jeste da je izvor tekstualnog nesvesnog u upornom čitanju lektire i da retorika određenog teksta zavisi od lektire pisca. Iz ovakve pretpostavke sledi da bi retorika *Grobnice za Borisa Davidoviča*, izbor imena i boja, siže, leksika, hronotopi, pa čak i najsitniji detalji u pripovetkama bili potpuno drugačiji da je Kiš čitao druge knjige. Studija *Tekstualno (ne)svesno* je, dakle, knjiga o čitanju i njegovom uticaju na pisanje, tj. knjiga o prodoru jednog teksta u drugi, o odnosu teksta prema tekstualno drugom, o *tekstovima domaćinima i tekstovima parazitima*.

Baveći se književnim uticajima, bez obzira na (sa)znanje da je prisustvo međusobnih uticaja u književnosti i umetnosti staro koliko i sama pisana kultura, *Tekstualno (ne)svesno* se uključuje u korpus studija koje se usmeravaju na intertekstualnu analizu i antitetičku kritiku kako bi osvestile one elemente koji su od presudnog značaja za delovanje jednog teksta na drugi i okolnosti u kojima se tekstovi rađaju. Ovakva kontekstualizacija teksta u okviru *svih* tekstova predstavlja široko i neomeđeno istraživačko polje u okviru kojeg treba što je preciznije moguće (p)opisati i utvrditi meru zastupljenosti njenih strukturnih elemenata. Analitičko polazište koje Bošković zauzima, a koje je u skladu sa idejama antitetičke kritike, podrazumeva prenošenje psihoanalitičkog odnosa otac-sin na tekst(ove). Za razliku od klasičnog psihoanalitičkog odnosa, u tekstualnoj relaciji *otac* može biti multiplikovana figura, tj. jedan nastajući tekst može da ima više nadređenih tekstova pod čijim uticajem nastaje i *odраста*. Zadatak antitetičke analize jeste da utvrdi ovo *heterogeno očitstvo* i *hibridnu tematiku* teksta, kao i da uoči, opiše i objasni prirodu i značenje ovih relacija. Za razliku od Harolda Bluma koji se bavi *pesnikom u pesniku* i proučava isključivo uticaje velikih pesnika jednih na druge, Bošković podrazumeva radikalno drugačiji i složeniji kontekst i očitstvo Kišove zbirke *priča*. On potvrđuje Jeremićeve zaključke o heterogenom roditeljstvu *Grobnice za Borisa Davidoviča* – presudan uticaj na ovu knjigu, pored Borhesove *Kratke istorije beščašća*, izvršile su memoarske knjige logoraškog iskustva (Štajner, Nadežda Mandeljštam, Ginzburgova), logoraška fiktionalna književnost (Solženjicin, Šalamov) i istorijski tekstovi (Medvedev) – ali odlazi i korak dalje. Ono što Boškovića u *Tekstualno (ne)svesnom* zanima nisu samo svesna preuzimanja elemenata očinskih tekstova, već prodor nesvesnog, onoga što je čitanjem i iskustvom usvojeno, u pisani tekst. S obzirom na to da je potpuno (p)opisivanje ovakvih vrsta uticaja gotovo nemoguće jer ovo nesvesno teksta uključuje nesvesno pisca, ali i čitave literature i kulture, svaki proučavalački poduhvat ove vrste osuđen je na nedovršenost i neobaveznost, kao i na *moguće* i *verovatno*, a ne na *definitivno* i *sigurno*. Zbog toga što je *apsolutno nemoguće opisati celokupnu „strukturu“ tekstualno nesvesnog* i jer je *neuporedivo izazovnije tragati za njenim obrisima*, kao i zbog svesti o ograničenosti sopstvenog pristupa, Bošković će svoju istraživačku putanju locirati na *senkama* nesvesnog i ponuditi nam jedno (od mogućih mnogobrojnih) čitanja nesvesnih slojeva Kišovih pripovedaka.

U poslednjem delu svoje studije, oslanjajući se na stanovište Frederika Džejmsona da su pripovedanje i književnost društveno-simbolični čin, Bošković iznosi krovnu ideju svojih tumačenja, ideju koja se tiče ideologije Danila Kiša. Ideološke pozicije Danila Kiša nužno proističu iz angažovanosti i prirode njegove proze, ali i iz alegoričnosti, zagonetnosti i metaforičnosti analizirane zbirke. Stajući na stranu humaniteta u *metanarativnoj polemici sa istorijskim tekstovima* Kiš, smatra Bošković, ne pristaje na paraistoričnost postmoderne literature, što ga približava ne samo modernizmu već i prosvetiteljskim građansko-humanističkim idejama i idejama koje sa sobom nosi pojedinačna građanska odgovornost. Kišova poetičko-ideološka pozicija podrazumeva istorijski hod i šekspirovski veliki mehanizam istorije, tj. Kiš modernistički shvata istoriju kao splet događaja, a ne kao postmodernističku konstrukciju, te stoga piše na talasu istorijskog saznanja, a ne na temeljima sopstvene strukture kvaziistorijskog. U kompleks ideja koje prvog srpskog postmodernistu vraćaju modernizmu ugrađuju se slojevi i nanosi tekstualno nesvesnog logoraške literature i isto-

rijskog iskustva koje Bošković analizira u prethodnim poglavljima. Preoblikujući teme ovog jasno omeđenog korpusa i odabiranjem baš ovakve literature, Kiš potvrđuje i priznaje ne samo sopstvenu opsednutost ovakvim iskustvima i iz toga proisteklim tragizmom ljudske istorije, već priznaje, što krajem sedamdesetih godina prošlog veka nije bio jednostavan čin, postojanje užasa logorskog iskustva u okviru totalitarnih sistema. Nakon ovakvih razmatranja Bošković zaključuje da Kiš svoju knjigu uključuje u korpus logoraške literature ne samo periferno time što je zbirka nastala na njenim temeljima, već i time što je idejnom i leksičkom premreženošću teksta baš ovom literaturom, postala deo nje, deo tog jedinstvenog tkanja, *dokument i svedok udesa Gulaga*. *Tekstualno (ne)svesno* analizom elemenata modernizma *Grobnice za Borisa Davidoviča* nudi novu kontekstualizaciju Kišove proze. Bošković, opisivanjem dualističke pozicije koju postmodernista Kiš zauzima, definiše ovog pisca kao pisca granice, pisca *strašne međe* (post)modernizma. Intertekstualne analize i opisivanje prodora nesvesnog u tekst svoje potpuno opravdanje i poetičko utemeljenje nalaze u Kišovoj definiciji pisca kao *arhivara svekolikog logosa* i ukazuju na postojanje svojevrsne i neophodne *kulture sećanja*, i to one koja pokušava da osmisli traumu nastalu razaranjem istorijske svesti.

Tekstualno (ne)svesno u nekim svojim delovima može da deluje kao knjiga koja je namenjena uskom krugu ljudi i stručnjacima koji poznaju svaki red i svaku reč Kišovog teksta ili kao analiza koja svoju svrhu nalazi u sebi samoj. Međutim, detaljne intertekstualne analize, kakve su u našoj nauci o književnosti izuzetno retke, a baš zbog toga potrebne, omeđene su uvodnim i završnim tekstovima koji zaokružuju i povezuju pojedinačne zaključke i daju smisao celokupnom naizgled *sitničavom* čitanju. Zahvaljujući ovom okviru, sitničavost i čitanje pod lupom dobijaju svoje heremeneutičko opravdanje u okviru šireg i obuhvatnijeg tumačenja, razumevanja i odgonetanja *Grobnice za Borisa Davidoviča*, celokupne proze Danila Kiša, njegove ideologije, a iznad svega Kišove društvene etike. *Tekstualno (ne)svesno* trebalo bi ipak čitati sa svešću o prvoj Boškovićevoj knjizi i zajedno sa njom, jer je samo tako moguće sagledati potpuni značaj analiza koje nam ovaj autor svojim *detektivskim čitanjem tekstualnih tragova* dosledno pruža.